

*До спеціалізованої вченої ради К 11.737.01
Донецького юридичного інституту МВС України
(87510 м. Маріуполь, просп. Луніна, 89)*

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Боровик Анни Миколаївни «Особливості криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету доказування у досудовому розслідуванні», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Актуальність теми дисертаційного дослідження А.М. Боровик обумовлена тим, що прояви нетерпимого ставлення окремих осіб до представників суспільства, які відрізняються за кольором шкіри, формою очей, національністю, релігійними переконаннями є соціальною і політичною проблемою майже кожної країни. Настрої ксенофобії у представників населення, як правило, обумовлені закономірними процесами: перенаселенням території, неконтрольованою міграцією, релігійним протистоянням тощо. Крім цього, треба визнати, що часто настрої внутрішньої соціальної ненависті навмисно розпалюються і «підігриваються» з метою дискредитації певних політичних сил в країні, послаблення економіки і обороноздатності держави, та підриву її авторитету, як цивілізованого суб'єкта сучасного світового правопорядку.

Треба зауважити, що злочинні прояви нетерпимості несуть особливу соціальну небезпеку. Їх відрізняє вектор агресії, який направлено не на конкретну особу, а на всіх представників певної групи - нації, релігійної течії, етносу тощо. Саме тому окремі злочини на ґрунті ненависті викликають гострий суспільний резонанс, стають підґрунтям некерованих масових акцій, бійок, погромів об'єктів власності, терористичних актів. Населення цілої держави втягується у тривале і безглузде протистояння, а її територія стає територією «гібридної» війни, яку веде справжній зовнішній ворог і агресор.

В Україні проблема ксенофобії стоїть дуже гостро. І науковці, і практичні працівники системи правопорядку повинні сконцентрувати зусилля на виробленні механізму протидії цьому явищу в цілому, та проявам злочинної поведінки з мотивів нетерпимості зокрема. Адже, якнайменше, в нашій країні існує три сфери небезпеки вказаного напрямку. По-перше, очевидним є факт необхідності соціально-психологічної адаптації населення Автономної Республіки Крим, Донецької і Луганської областей, яке частково заражене настроями націоналістичної ворожнечі і ненависті. По-друге, представляють небезпеку і вимагають уваги з боку поліції та місцевої влади прояви конфлікту (образа релігійних почуттів, напади, побиття, захоплення земель і споруд тощо) між представниками автокефалії Православної церкви України та Православної церкви Московського патріархату. По-третє, загрозливих масштабів набувають гомофобні настрої населення, при цьому особливе занепокоєння викликає відсутність адекватної реакції працівників правопорядку на акти агресії направлені на представників ЛГБТ спільноти.

Аналіз статистичних даних Національної поліції та Генеральної прокуратури України свідчить про дві ключових обставини: 1) більшість фактів злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, залишається незареєстрованими; 2) відкриті кримінальні провадження даної категорії мають низький показник перспективності направлення матеріалів до суду з обвинувальним актом (75% проваджень закривається з різних підстав).

Не дивлячись на те, що проблемам розслідування злочинів приділялась увага вчених, але комплексно вона не досліджувалась. І на цей час існує певна прогалина у науково-методичному забезпеченні потреб практики у цьому напрямку. Саме ці обставини й обумовлюють актуальність теми дослідження А.М. Боровик.

Метою дисертаційного дослідження поставлено визначення особливостей криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, та їх впливу на предмет доказування у кримінальних провадженнях.

Тема дисертації відповідає основним програмним документам щодо боротьби зі злочинністю в Україні, ґрунтується на положеннях комплексної наукової програми «Основні напрями реформування законодавства України у контексті Європейської інтеграції» (номер державної реєстрації 0104U004048), Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, Переліку пріоритетних напрямів наукових досліджень в Україні з проблем наук кримінально-правового циклу Національної академії правових наук України (розд. V, п. 4), наказу МВС України від 16 березня 2015 р. № 275 «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 років» (додаток 7, п. 7.24).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації. З урахуванням вищевказаного представлена дисертація оцінюється, як достатньо глибоке дослідження, що вирішує низку проблемних питань, пов'язаних з розробкою теоретичних положень і практичних рекомендацій з розслідування злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Дисертантом проаналізовано і використано велику кількість нормативно-правових актів і наукових праць з криміналістики, кримінального процесу, судової експертизи, психології, кримінології та інших наук, що відносились до предмету дослідження (всього 225 джерел).

Сформульовані у дисертації положення спираються на достатню емпіричну базу, зокрема результати анкетування слідчих; аналіз матеріалів кримінальних проваджень, рішень судів; статистичні дані Національної поліції та Генеральної прокуратури України.

Результати проведеного дослідження впроваджено в практичну діяльність слідчих підрозділів Національної поліції України, науково-дослідну діяльність і навчальний процес Донецького юридичного інституту МВС України, а також у законотворчу діяльність Верховної Ради України у вигляді пропозицій щодо внесення змін і доповнень норм Кримінального процесуального кодексу України.

Дисертаційне дослідження А.М. Боровик містить низку положень, висновків і пропозицій, що мають певний ступінь **новизни**, до яких можуть бути віднесені наступні.

Автор представив логічний і обґрунтований підхід до класифікації кримінальних правопорушень, вчинення яких пов'язане із проявами соціальної нетерпимості, виокремивши три основні групи: 1) направлені на розпалювання ворожнечі, розбрату, дискримінації та ненависті серед населення; 2) направлені проти життя та здоров'я особи, мотивом яких є расова, національна чи релігійна нетерпимість; 3) кримінальні правопорушення, об'єктивна сторона яких пов'язана із образою і приниженням релігійних почуттів, честі і гідності певних національних меншин. Треба зазначити, що представлена класифікація може слугувати основою для подальшої розбудови комплексної методики розслідування злочинів зазначеної категорії.

У дослідженні автором представлено зв'язок мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості з елементами криміналістичної характеристики злочинів проти життя і здоров'я. З наведеними аргументами слід погодитись. Послідовною і цілком обґрунтованою виглядає й позиція щодо впливу особливостей елементів механізму вчинення даної категорії злочинів на предмет доказування у кримінальних провадженнях.

Позитивної оцінки також заслуговує наведений перелік тактичних завдань розслідування щодо встановлення ознак наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості. Розроблені положення мають важливе практичне значення, оскільки дозволять слідчому спланувати дії та сконцентрувати свої зусилля у вірному напрямі процесу доказування – доведення специфічного мотиву злочину.

Окремо хотілось би відмітити рекомендації дисертанта щодо отримання доказів наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій (огляду місця події, допитів, обшуку, призначення експертиз). Вони є ґрунтовними і свідчать про намагання автора представити максимально корисні результати дослідження для вирішення важливої практичної проблеми – подолання труднощів доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Практична значущість дисертації для діяльності правоохоронних органів. Дисертація А.М. Боровик «Особливості криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету доказування у досудовому розслідуванні» містить вагомі висновки, що у сукупності вирішують важливе наукове завдання, пов'язане з удосконаленням окремих положень теорії доказів у світлі реформованого кримінального процесуального законодавства України. Представлені результати дослідження характеризуються новизною, вони удосконалюють і розвивають вже існуючі наукові знання в сфері кримінального процесу та криміналістики, супроводжуються слушними пропозиціями щодо уточнення окремих положень діючого законодавства і практичними рекомендаціями. Вони можуть бути використаними як у наукових дослідженнях, так і в практичній діяльності правоохоронних органів, зокрема слідчими, працівниками прокуратури і суду. Окремі положення, сформульовані в дисертації можуть бути використані при викладанні навчального курсу криміналістики та спеціальних курсів з цих дисциплін.

Вищевказане є підставою для позитивної оцінки представленої роботи, саме як актуального і завершеного дисертаційного дослідження.

Основні результати дисертаційного дослідження викладені у 12 наукових публікаціях, серед яких: 5 наукових статей, опублікованих у фахових виданнях, з яких дві вийшли друком у зарубіжних виданнях. Зміст автореферату відображає основні положення, викладені у дисертації.

Вищезазначене дає підстави для високої позитивної оцінки роботи. Але, разом з тим, окремі положення представленого дисертаційного дослідження викликають зауваження або вимагають уточнення.

1. Досить спірною виглядає позиція автора (наведена у підрозділі 1.1. «Загальна характеристика злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості», а також у п.1 Висновків) про те, що спільною характеристикою таких злочинів, як посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, поєднане з розпалюванням національної чи

релігійної ворожнечі (ч. 2 ст. 110 КК України); ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК України); умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115), пошкодження або знищення релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК України); наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297 КК України - є наявність в діях винної особи мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості).

Представлене твердження виглядає узагальненим, а тому не досить коректним, оскільки очевидним є той факт, що організатори і виконавці силового захоплення територій іншої держави особисто не керуються мотивом нетерпимості до населення, а мають суто корисливу мотивацію, як найманці, або є виконавцями злочинної геополітичної змови. Або, особа, яка виготовляє, збуває чи перевозить заборонені до обігу твори, скоріш має комерційний інтерес у цій справі. Суто хуліганський мотив переважає й у діях осіб, які руйнують могили і пам'ятки, розмальовують їх графіті написами тощо.

2. Не можна повністю погодитись із позицією автора (підрозділ 2.1. *«Типові слідчі ситуації початкового етапу досудового розслідування злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості»*) щодо виокремлення типової слідчої ситуації, коли відомості про злочин, що вносяться до ЄРДР, містять достатні ознаки про наявність мотиву нетерпимості. Така ситуація є досить нетиповою. Вбачається, що доведення специфічного і складного мотиву вимагає концентрації значних інтелектуальних і практичних зусиль слідчого, які можливо реалізувати тільки в рамках комплексу слідчих (розшукових) дій, та після вивчення висновків відповідних експертиз.

3. У дисертації, на жаль, не приділено достатньої уваги дослідженню факторів, що призводять до формування у особи мотиву ненависті, нетерпимості, а також основних видів і форм стереотипів у суспільстві, які стають підґрунтям ксенофобії. Обійшов увагою автор також рекомендації щодо подальшого етапу

розслідування злочинів дослідженої категорії. На наше переконання, ці положення повинні слугувати основою дослідження.

Наведені зауваження торкаються окремих положень дисертаційного дослідження і можуть мати дискусійний характер. Тому в цілому вони не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої наукової праці. Загалом представлена дисертація є закінченою самостійною науковою працею, яка характеризується актуальністю, новизною і практичною цінністю, містить вирішення конкретного наукового завдання - удосконалення положень щодо особливостей розслідування злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, та представлення свого бачення розв'язання дискусійних питань у теорії доказування в рамках кримінальних проваджень.

Це дає підстави для висновку про те, що дисертація «Особливості криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету доказування у досудовому розслідуванні» відповідає вимогам п.п. 9, 11 «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (з наступними змінами і доповненнями), а її автор, Боровик Анна Миколаївна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

**Доцент кафедри криміналістики,
судової експертології та домедичної підготовки
Харківського національного університету
внутрішніх справ, факультету № 1
кандидат юридичних наук, доцент**

Тетяна ОРЛОВА